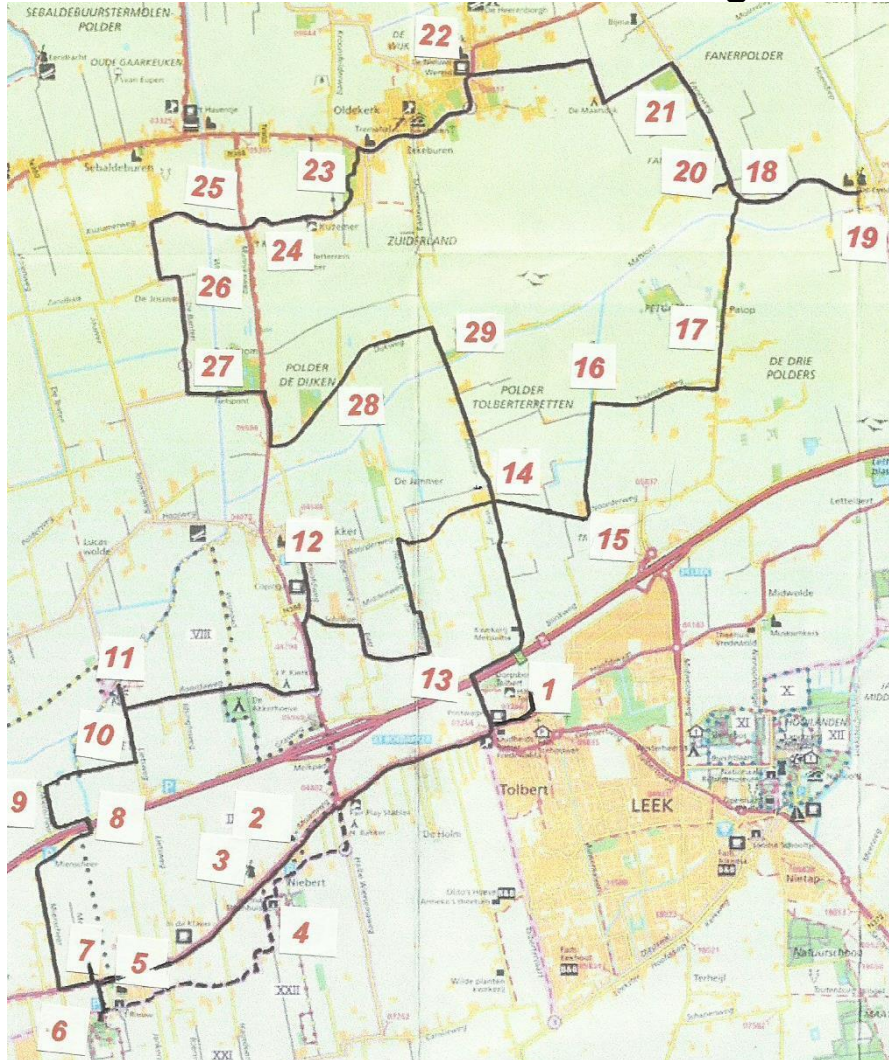

Fietsroutekaart: Tussen Vredewold en Langewold - 42 km.

Legenda:

1. CazemierBoerderij	16. Tolberter Petten
-----'t Pad - Alternatieve route	17. Pettencomplex Pasop
2. Kerk Niebert	18. Prielen, kleiberm en iepen
3. Molen Niebert	19. Enumatil, kruisdorp
4. Iwema Steenhuis	20. Inversierug
5. Kerk Nuis	21. Petgat, dobbe
6. Coendersborch + Museum 't Rieuw	22. Haringeters
7. Archeologisch depot	23. Kuzemerkooi
8. Faunapassage	24. Kuzemerklooster
9. Nieuwe petgaten	25. Kuzembalk
10. Polder De Oude Riet	26. Wolddiep
11. Uitkijktoren	27. Bakkerom
12. Café met doorrit	28. Polder De Dijken, - 2.00 m. NAP
13. Ravijn van Boerakker	29. 't Kret
14. Rechts coulissen, links opener landschap	
15. Archeologische vondsten, + 2.00 m.NAP	

Fietsroute tussen Vredewold en Langewold 42 km.

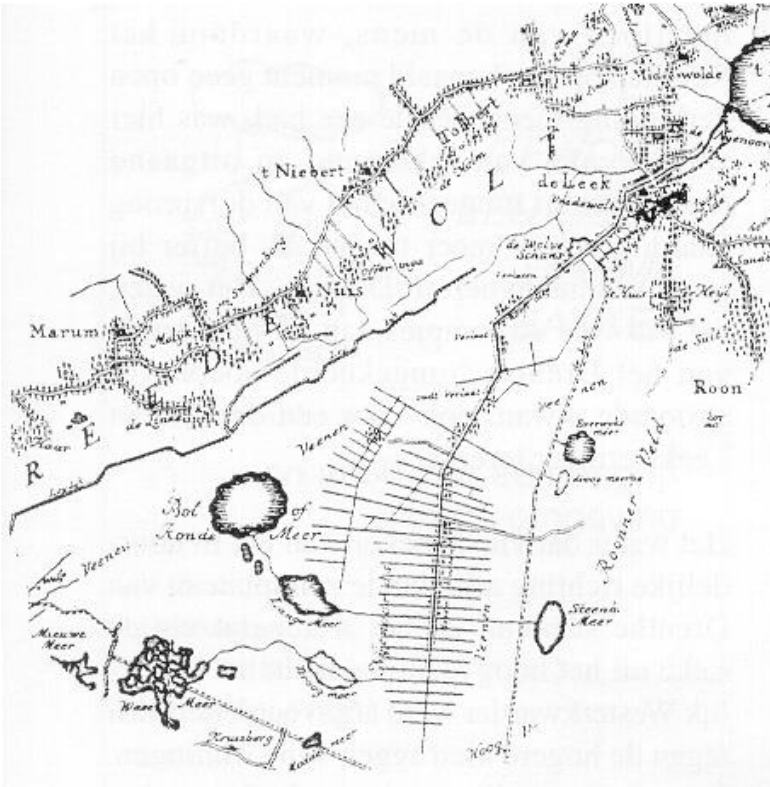
Startpunt van deze fietsroute is de CazemierBoerderij, Hoofdstraat 27, 9356 AT Tolbert

- 0,0 Oprit afrijden, na 80 m. RA. Hoofdstraat
- 0,2 Bij T-splitsing links aanhouden.. Na 30 m. hoofdrijbaan oversteken.
- 0,3 Fietspad RA en verder volgen, De Holm
- 1,9 ⑧ Bij rotonde RD, langs Molenweg en Nieuwe * Kerk Niebert, molen Niebert, kerk Nuis
weg terug naar Coendersborch.
- 1,9 ⑧ *Vanaf hier is alternatief mogelijk via 't Pad langs Iwema Steenhuis*
- 4,8 LA, oprijlaan Coendersborg * Coendersborch
- 5,2 Via oprijlaan Coenderborch terug naar de hoofdweg
- 5,6 LA, Nieuwe weg
- 6,1 2^e weg RA, Mienscheer
- 7,8 LA over snelwegviaduct * faunapassage
- 8,0 LA, Mienscheer * rechts nieuwe petgaten
- 8,7 Op driesprong RA, Turfweg
- 9,6 Op driesprong LA, Lietsweg * linkzijdige Polder Oude Riet
- 10,1 In scherpe bocht RA, Roordaweg * uitkijktoren (250 m. vanaf route)
Roordaweg uitrijden to N88
- 11,9 Steek voorzichtig over, LA via fietspad
- 12,6 1e weg schuin RA, Hoofdweg * 300 m. verder café met doorrit, postiljon
- 12,7 1e weg RA, Schilligepad
- 13,2 Driesprong RA Schilligepad
- 14,1 Driesprong LA, H. de Haanweg * hier "Ravijn van Boerakker"
- 15,3 Kruising RA, Noorderweg
- 16,3 Kruising met Mensumaweg RD * rechts coulissen, links steeds opener
- (U kunt hier de route verkorten door RA te gaan, u gaat verder bij *)
- 17,2 1^e LA Traansterweg * + 2.00 NAP, jagers en verzamelaars
In bocht RA (recht door doodlopend) * links Tolberter Petten Complex
- 19,5 Op driesprong LA, Pasop * links, Pettencomplex Pasop
- 21,4 Na brug over matsloot, bij driesprong rechts aanhouden naar Enumatil
* links, sloten zijn oude prielen, ooit in
verbinding met Waddenzee, Iep
- 22,7 Centrum Enumatil * Kruisdorp Enumatil
(Alhier evt. plas- en koffie/theemogelijkheid bij Theeschenkerij Tante Til)
(1-4 t/m 31-10 maandag gesloten, 1-11 t/m/ 31-3 alleen weekend open)
- 22,7 Terug naar driesprong Fanerweg * bermen met o.a. Pastinaak, klei-indicator
- 24,1 Bij driesprong RA, Fanerweg
- 24,3 Direct na 1^e boerderij links, LA
Rij pad tot net voorbij boerderij, vandaar weer terug * inversierug, klei !
- 24,6 Fanerweg volgen tot weg met campingaanduiding.
- 25,9 LA, Maarsdijk. * linkzijdige petgat / dobbe
- 26,7 Vanaf boerderij (Datema) verder via Hoge Voetpad (fietspad) naar Niekerk
- 28,2 In Niekerk komt u uit bij dorps huis de Ronde
- 28,2 Weg oversteken, LA, Aldringastraat * in perkje beeld haringeters
- 28,5 Scherpe bocht naar R, Smidhornerweg
- 29,4 Weg volgen, voorbij sporthal, u komt in Oldekerk
- 29,8 Kort na flauwe bocht naar R gaat u LA, Meidoornlaan
- 30,0 RA, Golden Raand, * Kuzemerkooid
- 20,4 RA, Kuzemerweg * kloostercontouren L. bij slinger in de weg
- 31,6 U steekt voorzichtig de N388 over en vervolgt Kuzemerweg
- 31,9 Na bruggetje over Woldiep fietst u door gehucht De Balk
- 32,5 1^e weg LA, Verlengde Kerkweg
- 33,1 Op driesprong LA, De Bant. Kort nadien in bocht RA
- 34,3 Waar weg RA gaat, gaat u RD via betonfietspad.
naar zelfbedieningspontje. U vaart uzelf over. * Bakkerom, aardmuizen
- 34,7 Via betonfietspad naar N388
- 35,1 Steek voorzichtig over, op fietspad RA.
- 35,6 1^e weg LA, Dijkweg * Ecologische Hoofdstr., - 2.00 NAP
- 37,6 Op eind RA, Mensumaweg * 't Kret bij brug Matsloot
- *) **U fietst Mensumaweg helemaal af.** In bocht R aanhouden
- 41,3 Bij driesprong bij snelwegviaduct, LA.
- 41,9 Einde weg LA, terug naar CazemierBoerderij
- 42,2 CazemierBoerderij, eindpunt

Voorgeschiedenis Landschap en eerste bewoning

a. De ijstijden

Nuis en Niebert en Tolbert zijn kerkdorpen die liggen op een langgerekte lage heuvelrug. Deze is zuidwest - noordoost gericht en bestaat aan de oppervlakte uit keileem en dekzand. De rug werd ruim 100.000 jaar geleden gevormd toen het landijs vanuit het noordoosten over dit gebied

Vredewold op de kaart van Theodorus Beckeringh uit 1781

schoof en het land ter weerszijden van de rug uitdiepte. In historische tijden vormde de rug de kern van de oude landstreek Vredewolt (Vredewold). Deze rug is de eerste en hoogste van in totaal vier glaciale (iets golvende) ruggen met daar tussenin dalen. Aan de noordzijde van het gebied waar deze fietstocht doorheen gaat ligt de tweede iets kleinere keileemrug, het Langewold. Deze rug komt vanaf Doezum in het westen en loopt door tot Faan in het oosten. Hierop liggen drie dorpen en het buurtschap Kuzemer. De overige twee ruggen liggen noordelijker.

Alle bewoningskernen liggen dus op deze ruggen, die overigens niet meer dan een tot twee meter boven de lagere delen van het landschap uitsteken. De ruggen bestaan uit keileem dat in de voorlaatste ijstijd, het saalien, ongeveer 140.000 jaar geleden door het landijs is afgezet.

Dit landijs bedekte toen heel noordelijk Nederland. Na het saalien kwam een warme periode, het eemien. In deze periode vond overal erosie van het keileem plaats.

Het fijne materiaal spoelde uit en een zandige bodem met veel stenen - het keizand – bleef achter. Tegelijk begon toen waarschijnlijk de vorming van beekdalen.

Keizand en keileem treffen we op veel plaatsen op de ruggen in het gebied aan. Op sommige plaatsen ligt het dicht onder de oppervlakte. Omstreeks 80.000 jaar geleden brak de tot nu toe laatste ijstijd, het weichselien aan. Het landijs kwam toen niet aan dit gebied toe. Wel was het hier erg koud, er heerste een toendraklimaat en alleen in de zomer ontthoofde een dunne laag van de bovengrond. Door het droge klimaat en de spaarzame begroeiing vonden verstuiwingen plaats. Er werd op veel plaatsen zand afgezet, vooral langs de randen van beekdalen, maar ook hier en daar op de keileemruggen. Veel zand lag vooral bij Niekerk. De vorming van pingo-ruïnes vond plaats in de laatste periode van deze ijstijd. In ons gebied liggen er enkele. De warme periode na de laatste ijstijd wordt het holoceen genoemd.

b. De invloed van de zee

Toen de ijstijd afliep en het water weer begon te stromen, werden de beekdalen verder uitgediept.

In ons gebied gaat het dan om het dal van de Oude Riet. Met het warmer worden van het klimaat steeg ook de zeespiegel. De begroeiing veranderde geleidelijk van een open landschap met berken en dennen naar bos met eiken en linden. Met het stijgen van de grondwaterspiegel en het vochtiger worden van het klimaat kwam veenvorming op gang. Eerst alleen in laagten waarin water bleef staan, maar later ook in de beekdalen, die het water steeds slechter konden afvoeren.

Op sommige plaatsen zijn duizenden jaren oude stammen van bomen in het veen aangetroffen, evenals hoornpitten van oerossen en botten van bevers. Het zijn getuigen van de wildernis die hier toen was.

Het veen kwam na verloop van tijd zo hoog, dat alleen de hoogste delen van de keileemruggen er nog boven uit staken. De invloed van de zee, die steeds dichterbij kwam, werd sterker. Via de zeeboezem van de Lauwerszee die tussen 800 en 1.200 na Christus ontstond, kon het zeewater ver het dal van de Oude Riet binnendringen. Er werd geleidelijk zoveel klei in het dal afgezet, dat de rivier steeds verder dichtslibde en de waterafvoer stagneerde. Door het inklinken van het veen steekt de rug van klei nu boven de omgeving uit, terwijl dit eens de bedding van de rivier was. Deze als reliëf waarneembare, omhoogstekende kleiafzettingen, zoals in het dal van de Oude Riet, noemt men inversieruggen. Ter hoogte van het gemaal aan de Mensumaweg ('t Kret) is dit nog te zien. Het landschap met houtsingels op de ruggen waarvan de overblijfselen nu nog zijn te zien, is ontstaan in de late middeleeuwen. De houtsingels werden gebruikt als perceelscheidingen. Ze lopen haaks vanaf de ruggen in de richting van de laaggelegen gebieden, waar ze niet aanwezig zijn. We zien daar sloten zónder houtsingels.

c. Jagers en verzamelaars

De oudste sporen van bewoning in het hier besproken gebied dateren van omstreeks 7.000 voor Christus en zijn gevonden in het Zuiderland onder Niekerk en ten noorden van Leek waar nu het bedrijventerrein Leeksterhout is gevestigd. Mogelijk zijn er al eerder mensen verschenen, maar hier zijn nog geen bewijzen gevonden. In het Zuiderland (omgeving Mensumaweg – Dijkweg) en bij Leek werden in 1995 en 1996 zogenaamde haardkuilen aangetroffen tijdens egalisatiewerkzaamheden. Koolstofdatering van de houtskool uit één van de haardkuilen wees op bewoning al ongeveer 7.000 voor Christus. In een andere kuil had ongeveer 2.000 jaar later een vuurtje gebrand. Ook werden er in de directe omgeving vuurstenen werktuigjes gevonden, onder andere een pijlspitsje en een krabbertje, naast bewerkingsafval bestaande uit reststukjes en splinters van vuursteen. De mensen die de haardkuilen hebben aangelegd, leidden een nomadisch bestaan. Ze hebben in een bepaalde periode op een droge zandkop in het brede dal van de Oude Riet hun bivak opgeslagen om in de omgeving te jagen en voedsel te verzamelen.

d. Permanente bewoning

Enkele duizenden jaren later ging men zich meer blijvend vestigen in ons gebied. Vanaf 3.200 voor Christus komen mensen van de trechterbekercultuur, die in ons land vooral in Drenthe hun sporen hebben achtergelaten in de vorm van hunebedden. Dit volk is ook in het gebied geweest dat later Oldekerk werd. Ze leefden van akkerbouw en veeteelt en maakten daarvoor open plekken in het dichte bos dat er in die tijd was. Daarnaast leefden ze van de jacht. In Kuzemer zijn pijlpunten van vuursteen gevonden, die kenmerkend zijn voor de tijd van de trechterbekercultuur. Op dezelfde plaats zijn ook krabbertjes en vuursteenbewerkingsafval gevonden. In Kuzemer werd in de vijftiger jaren van de vorige eeuw een fraai mes van vuursteen gevonden en in de jaren 90 een klein vuurstenen bijtje en gebruiksvoorwerpen als krabbertjes en boortjes, ook van vuursteen. De vondsten kunnen gerekend worden tot de enkelgrafcultuur (2.800 – 2.300 voor Christus). Ook deze mensen leefden als boeren in permanente nederzettingen. Op droge, zandige plaatsen op de zandruggen hebben in deze fase van de steentijd enkele boerderijen gestaan. Ook zijn er grafheuvels geweest waaronder de doden werden begraven. Het vuurstenen mes was een grafgift voor een overledene. Omstreeks 1.800 voor Christus begint de bronstijd. Uit deze periode en de daaropvolgende ijzertijd zijn geen vondsten in dit gebied. Misschien wordt ooit iets gevonden, maar waarschijnlijk was het gebied toen niet meer aantrekkelijk voor de mens. Mogelijk werd het bewoonbare areaal te klein door het steeds verder oprukkende veen en heeft men de streek verlaten. Pas 2.500 jaar later, in de vroege middeleeuwen (500 – 1.000 na Christus) kwam de mens weer terug in dit gebied.

Beschrijving aandachtspunten:

1. CazemierBoerderij

De CazemierBoerderij (genoemd naar de laatste bewoners) vormt letterlijk het historisch hart van Tolbert. Naast het Dorpshuis is ook Stichting Oudheidkamer Fredewalda gehuisvest in deze boerderij. Een maquette van Tolbert anno 1900 – 1930 in een schaal van 1:200, de vastgelegde 'oral history' van veel oudere bewoners, een enorm foto- en filmarchief; het staat de bezoeker allemaal ter beschikking.

2., 3. en 5. Kerk Niebert, molen Niebert, kerk Nuis

2.. De hervormde kerk van Niebert is eind 14e eeuw gebouwd; de dakruiter is in 1773 geplaatst. In 1831 is de kerk volledig verbouwd. In de vloer van de kerk liggen veel oude grafstenen (de oudste uit 1600), voornamelijk voor leden van de families Iwema en Ybema. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

3. De Nieberter molen is een zeskante korenmolen. In 1899 werd deze molen in Niebert gebouwd met onderdelen van een zaagmolen uit Zandeweer. Na restauraties in 1965 en 1973 is de molen op vrijwillige basis zeer regelmatig in bedrijf. De vrijwillig molenaar maalt enkele keren per week graan voor enkele bakkers en particulieren in de omgeving. De molen is de enige zeskante molen in de provincie Groningen.

5. De hervormde kerk in Nuis is gebouwd op een zandrug in de eerste helft van de 13e eeuw. De dorpen Nuis en Niebert hebben lintbebouwing langs de doorgaande weg door Vredewold Opvallend is dat de oude boerderijen, evenals het landhuis de Coendersborch, te vinden zijn langs een pad dat een paar honderd meter ten zuiden van de huidige doorgaande weg loopt.

Kerk Niebert

Kerk Nuis

Molen Niebert

Het alternatief op de volgende pagina leidt u over een deel van dit pad.

Alternatief mogelijk via 't Pad langs Iwema Steenhuis (4.)

Als u in bent voor een kleine avontuurlijke omweg, ga dan bij de rotonde driekwart rond en volg de Halbe Wiersemaweg. Na een kleine kilometer ziet u aan de rechterzijde een halfverhard, smal paadje lopen met een klaphek.

Dit is 't Pad. Dit oude kerkenpad loopt zigzaggend door de weilanden, met meerdere klaphekjes, langs het Iwema Steenhuis (4.) en verder naar de Coendersborch. Hier bent u dan bij punt (6.) van uw tocht.

6. Coendersborch + Landbouwmuseum 't Rieuw

Het historische landgoed de Coendersborch, groot ca. 85 ha., ligt ten westen van Marum. Het ligt ook in deze gemeente. De Coendersborch bestaat, naast de borg zelf, uit oude en jongere bosopstanden, een heideterreintje, lanen, houtsingels, sloten en graslanden. Tot het landgoed behoren ook twee boerderijen, die aan weerszijde van de borg gelegen zijn. In de boerderij aan de linkerzijde is landbouwmuseum 't Rieuw gehuisvest. Het landgoed achter de Coendersborch is ruim twee kilometer lang doch slechts een paar honderd meter breed. Het gehele ca. 85 ha. grote gebied maakt samen met het Iwema Steenhuis, het Nanninga's Bosch, het Bolmeer en het Harensche Bosch deel uit van een reeks in het Zuidelijk Westerkwartier, in de provincie Groningen, gelegen natuurterreinen van de Stichting Het Groninger Landschap. Landgoed de Coendersborch ligt op de overgang van een hoogveen-ontginnings-landschap naar een laagveen-ontginningslandschap.

Coendersborch

Vanaf de dertiende eeuw is hier het veen afgegraven.

Als gevolg hiervan liggen bijna overal de afzettingen uit het Pleistoceen (dekzanden) aan de oppervlakte. In de ondergrond komt plaatselijk een voor water slecht doorlatende laag voor van potklei en/of keileem.

7. Noordelijk Archeologisch Depot (Nieuweweg 76, 9364 PE Nuis. Tel: 0594 644 000)

Recht tegenover de oprit naar de Coendersborch ligt het voormalige Kamp Nuis. De gebouwen vormen nu het Noordelijk Archeologisch Depot. Hier worden de archeologische vondsten uit de drie noordelijke provincies bewaard. Een bezoek op afspraak is mogelijk en soms zijn de gebouwen ook op vrijdagmiddag open.

8. Faunapassage

Het viaduct over de snelweg is voorzien van een faunapassage bestaande uit merendeels grote stobben van ooit gerooide bomen. Deze passage maakt het voor dieren als vos en ree, maar ook kleinere dieren als muizen, egels en marterachtigen mogelijk veilig de barrière die een snelweg nu eenmaal is te passeren. Niet allen zoogdieren, maar ook reptielen, amfibieën en insecten maken dankbaar gebruik van deze veilige passage. De faunapassage ligt niet bij toeval hier, het is een van de verbindingen tussen de Groningse kerngebieden van de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) aan de noordzijde van de snelweg (Wemerpolder/Dwarsdiep, Oude Diepje en Matsloot) met het Friese kerngebied (Bakkeveen/Koningsdiep).

9. Nieuwe petgaten

Direct over de snelweg ziet u enkele rechthoekige plassen. Dit zijn gegraven gaten waarmee opnieuw mogelijkheid wordt geboden aan verlandingsprocessen. In vroeger tijden gebeurde dit ook in de door mensenhanden ontstane petgaten waar het veen uit was gehaald. Verlandingsprocessen bieden een juiste biotoop voor heel bijzondere vegetatie en fauna. Zo is de krabbenscheer (*Stratoides aloides*), een waterplant die een belangrijke rol speelt bij het langzaam doen dichtgroeien van zo'n petgat en essentieel voor het voorkomen van de groene glazenmaker, een zeldzame libel.

Krabbenscheer

10. Polder Oude Riet

De polder Oude Riet is in zijn geheel in beheer bij Staatsbosbeheer. Het is een zeer bijzonder gebied door het voorkomen van kwel. Water wat honderden jaren geleden viel op de hoge delen van de Hondsrug komt hier, via gaten in de onderliggende leemlaag, verrijkt met talloze mineralen weer aan de oppervlakte. In dit gebiedt groeit o.a. de Noorse zegge, een plant die we pas in Polen opnieuw tegenkomen. In mei en juni staat het gebied vol met orchideeën, ratelaar en allerlei kwelminnende plantensoorten zoals de holpijp en de wateraardbei. In deze polder komt ook de kwartelkoning nog voor, een zeer zeldzame en erg schuwe weidevogel.

11. Uitkijktoren

Als u de route even verlaat kunt u naar de uitkijktoren fietsen. Vandaar heeft u prachtig uitzicht over de polder Oude Riet en het aanliggende agrarisch cultuurland.

12. Café met doorrit, postiljon

In Boerakker ligt nog een oud postiljon, een café waar men zich vroeger van een natje en een droogje kon voorzien, waar gerust kon worden, waar de paarden gevoederd konden worden en waar tevens van paard gewisseld kon worden. De typische doorrit aan de wegzijde is nog goed zichtbaar.

U moet hiervoor vanaf de route 300 m. door rijden.

13. Het "Ravijn van Boerakker"

De op deze kruising zichtbare diepe, zich door het landschap kronkelende sloot is in werkelijkheid een ravijn, in archeologische kringen bekend staand als het Ravijn van Boerakker. Tussen de ijstijden Elsterien en Saalien lag een kortere warme perioden. Door het toenemen van smeltwater brak enerzijds de Lauwerszee dieper het land in, anderzijds stroomde het water van de hoger gelegen hoogveengebieden richting zee. Via het 'Ravijn van Boerakker' sneed één van die riviertjes zich door het land om in de Lauwerszee uit te monden. Dit stukje rivier is hier nog altijd in zijn oorspronkelijke loop en bedding bewaard gebleven.

Hoogtekaart met "Ravijn van Boerakker"

14. Coulissen, links steeds opener

Het Westerkwartier staat bekend om zijn halfgesloten coulissenlandschap, stukjes weidegrond begrensd door meestal elzenwallen.

Kijken we nu echter richting het noorden, dan zien we dat de elzensingels langzaam ophouden en dat het landschap opener wordt. Dit heeft twee oorzaken. We

N.A.P. Doordat het hier zo laag is en het vroeger erg nat was konden hier nauwelijks meer bomen groeien. De tweede reden is dat u hier tevens op de overgang van veengebied naar kleigebied komt. Tot aan hier kwam bij vloed het water van de Lauwerszee. Het water nam kleideeltjes mee en was zout. Moeilijke omstandigheden voor elzensingels om zich nog te handhaven.

15. 1e bewoners, + 2.00 NAP, archeologische vondsten

Waar u daarnet nog naar het laagste punt van het Westerkwartier keek, hebt u nu ongemerkt een hoogteverschil van 4 meter

overbrugt. We bevinden ons nu op + 2 m. NAP. Vóór het, ten behoeve van bedrijventerrein Leeksterveld, op de schop gaan van het gebied tussen de (nu afgebroken) boerderij Lage Traan en boerderij Hoge Traan namen archeologen de kans waar om opgravingen te doen. Rond boerderij de Hoge Traan (ooit een klooster-uithof) aan de Noorderweg tussen Boerakker en Pasop, op het dekzand, woonden 10.000 jaar v Christus (de tijd van de Tjongercultuur) al mensen, blijkens vondsten van stenen bijlen. Ook 'woonden' er rond 7.000 v Chr. in dit gebied jager-verzamelaars; aan de rand van de Tolberter Petten (eerdere opgravingen) zijn uit die tijd vuurstenen voorwerpen gevonden, o.m. krabbers en stekers. Uit 8.000 - 6.000 v Chr. zijn op het Traanterrein tientallen haardkuilen gevonden. Niet duidelijk is of deze haardkuilen voor langere perioden werden gebruikt.

Uit 3.000 - 2000 v Chr., de tijd van de Trechterbekercultuur, de cultuur van de Hunebedbouwers, zijn er pijlpunten gevonden. Uit de Klokbekercultuur (dat is de laatste periode van het Stenen Tijdperk) zijn steengruisconcentraties gevonden, bij het maken van klokbekers werd klei namelijk gemengd met steengruis. Maar mooier nog is de onlangs gevonden fraai bewerkte potscherf uit genoemde periode. Uit Bronstijd en IJzertijd zijn geen voorwerpen gevonden, de vraag is nog steeds of er toen inderdaad geen bewoning was, wellicht verdrongen door een rijzende zeespiegel? Er is in ieder geval weer sprake van bewoning in de Middeleeuwen (er zijn vele middeleeuwse kogelpotscherven op de akkers gevonden).

16. Tolberter Petten Complex

Het gebied de Tolberter Petten is pas in 1939 -1940 ontgonnen. Er vestigden zich toen 8 (Friese) boeren. De gemiddelde grootte van de bedrijven was toen ca. 19 ha., het waren gemengde akkerbouw- en veeteeltbedrijven. U ziet hier nog een restant van het oorspronkelijke veenontginningslandschap, nu verworven tot een verlandde moeras- vegetatie.

17. Pettencomplex Pasop

Ook het pettencomplex Pasop toont nog de situatie uit de tijd van de verving. Stroken land (legakkers) nu begroeid met bos veelal bestaande uit Zwarte els, en daartussen de voormalige petgaten waaruit het veen werd gehaald. Deze gaten zijns deels verland en dichtgegroeid tot een moerasvegetatie.

Turfsteken

Het turfsteken in beide bovengenoemde pettencomplexen begon met het afgraven van een 120 cm brede strook bovengrond. De sleuf liep vol met water, wat het winnen van de turf makkelijker maakte.

Pettencomplex Pasop

torens gedroogd. Op deze manier ontstond een patroon van smalle stoken aarde (de legakkers) waarop men het te drogen veen opstapelde en watergangen (petgaten) waar het veen uit was gehaald. De turf die hier werd gewonnen was kleiner en harder dan de turf uit het hoogveen, enkele kilometers zuidwaarts. De laagveenturf werd vanwege de hoge warmteopbrengst vooral in huis gebruikt. De hoogveenturf, die minder as gaf, ging vaak naar fabrieken.

De turfstekers (bagelaars) wrikten daarna

met een schop de brokken veen los en haalden ze naar boven, soms van meer dan 2 meter diepte. De brokken werden in een houten bak met schuine wanden gegoid (de bagelbak) en fijn getrapt. De volle bagelbak werd leeggekiept op de grond en een paar dagen te drogen gelegd. De brij lag zo'n 35 centimeter hoog. De veenkoek werd gladgemaakt en aangestampt met een schop en speciale klompen waaronder plankjes waren vastgemaakt. De laag klonk zo in tot ongeveer de helft. Met behulp van een soort hark werden lijnen getrokken in de lengte en in de breedte. De turfstekers konden zo precies zien hoe ze de turven (bagels) moesten steken.

Na het steken werd bagelturf in opgetaste

18. Prielen, kleiberm en iepen

U bevindt zich nu ineens in een heel ander landschap. Het is open. De invloed van de Lauwerszee is hier zichtbaar. De sloten aan uw linkerkant zijn diep ingesneden en kronkelend. Het zijn de oude prielen waar in een ver verleden eb en vloed zich door het waddenlandschap heen begaven. De enkele losstaande boom langs de weg is een Hollandse iep, vroeger deel uitmakend van een lange iepenlaan aan beide zijden van de weg.

Helaas heeft ook hier de iepenziekte veel slachtoffers gemaakt. Het feit dat u nu in het kleigebied bent aangekomen, betekent ook dat u hier andere flora aantreft.

In de berm ziet u o.a. zilverschoon, pastinaak en slijpbladige ooievaarsbek; typische kleiplanten.

Pastinaak

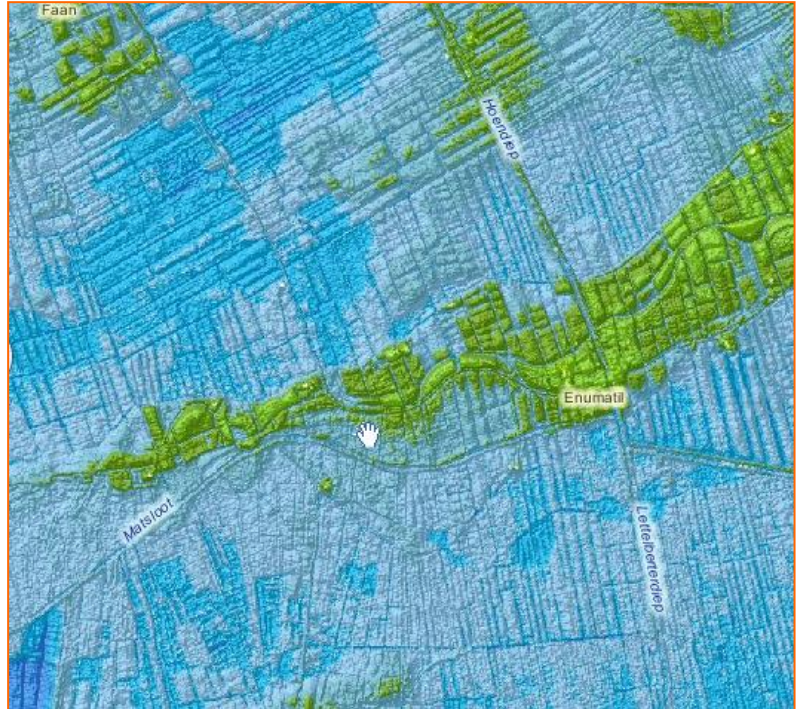
19. Kruisdorp Enumatil

Het dorp is ontstaan bij de bouw van een brug, de Tille van Eme of Enema over het Hoendiep. De brug werd door de stad Groningen aangelegd op voorwaarde dat in de herberg ernaast alleen Gronings bier mocht worden getapt.

Het is een zogenaamd kruisdorp, een dorp waar een landweg de waterloop kruist, dat een strategische ligging had aan het water de Riet en de weg waarlangs de postkoets van Groningen naar Lemmer reed. Het kruisdorp had een verzorgende functie voor het omliggende agrarische gebied. Voor het passeren van het dorp werd tol geheven.

Vroeger had Enumatil ook een schans omdat het temidden van moeras lag. Het zorgde mede voor de verdediging van de stad Groningen. Via het Hoendiep konden de trekschuiten uit Groningen via Enumatil naar Leeuwarden getrokken worden. Dat trekken werd gedaan door mensen of door paarden.

De stoomboot verdrong rond 1870 de trekschuit. Het vervoer per diligence naar Leeuwarden werd in 1866 verdrongen door het vervoer per trein. Het gebied kon pas na 1500 worden bewoond omdat de waterbeheersing moeilijk te regelen was. Er was een open verbinding naar zee. De Riet stroomde door het gebied waar later Enumatil zou ontstaan. Het moerasgebied van klei-op-veen was toen grotendeels onbegaanbaar en onbewoonbaar. De aanleg van het Niezijlsterdiep, een deel van het huidige Hoendiep, bracht de oplossing voor de wateroverlast. Enumatil ligt op een natuurlijke ophoging in het land temidden van vijf lage polders. De vijf polders rondom Enumatil heten beginnend aan de noordzijde met de klok mee: Zuiderpolder, Lage Meeden, Polder Vredewold, De Drie Polders en Faner Polder. Ze liggen allemaal op -1 m. NAP. Enumatil en schans liggen op + 1 m. NAP. Vanaf 1200 heeft de veendaling/inklinking hier stevig doorgezet. De korenmolen is gebouwd in 1907 en is als enige overgebleven van de oorspronkelijk vier molens die in Enumatil stonden. Er stonden ook vijf polderwatermolens.

Hoogtekaart met inversierug aan Fanerweg

20. Inversierug, klei !

Het dijkje wat u hier voor u ziet is in werkelijkheid de kleibodem van een oude stroomgeul. Stelt u zich voor dat het water vanuit de Waddenzee bij vloed het Groningse land optrekt en net zoals in het huidige waddengebied prielen uitsnijdt. Er ontstaan op deze manier steeds dieper en verder in het veen doordringende stroompjes met een eb- en vloedbeweging.

Bij elk tij wordt er kleisediment meegevoerd wat zich in rustige binnenbochten en bij dood tijd afzet.

Langzaamaan hebben deze beekdalen zich gevuld met klei. In later tijden begon de veenontginning én inklinking van het veen door drooglegging t.b.v. agrarische doeleinden. Al het omringende land kwam op die manier veel lager te liggen. De kleiafzetting bleef achter. Wat dus ooit de bodem van een riviertje was ligt nu als relict, een kleidijkje, hoog en droog in het verder lager liggende landschap.

21. Turfgraven 'op het Faan'

Langs het fietspad de Maarsdijk, op de hoek met de Fanerweg, zijn verborgen onder het riet nog restanten van petgaten en legvelden waaruit vroeger op kleine schaal turf werd gegraven. Dit vond op diverse plekken in deze regio nog na de tweede wereldoorlog plaats. De natuurlijke verlanding van de petgaten en de begroeiing van de legakkers is hier goed te zien. Er zijn bomen die van nattigheid houden, zoals zwarte elzen, wilgen en berken, en planten als riet en dotterbloem. De achtergebleven poel noemt men in deze regio een 'dobbe'.

22. Haring voor de armen.

Bij de kerk in Niekerk staat sinds 1983 een beeldhouwwerk van de kunstenaar H. Blanken, dat de jaarlijkse haringuitdeling voorstelt. In 1476 liet een inwoner van Niekerk, Menno Jeltema, een legaat na aan de voogdij van het Sint Geertruidsgasthuis in de Peperstraat in de stad Groningen. Hij legateerde 16 grazen land (8 ha.) bij Faan onder de eeuwigdurende verplichting dat uit de opbrengst jaarlijks onder de armen en behoeftigen van Niekerk, Oldekerk en Faan op de woensdag voor Pasen een ton haring moest worden verdeeld.

Tot op de dag van vandaag wordt aan deze verplichting voldaan. In 1979 werd de Menno Jeltemastichting in het leven geroepen. Deze heeft de verplichting overgenomen. Het zijn nu niet meer alleen de armen, alle inwoners kunnen nu van een harinkje genieten. De stichting heeft als doel de traditie van het jaarlijks uitreiken van haring voort te zetten.

23. Kuzemerkooi

Doordat dit gebied heel waterrijk was, waren hier vroeger heel wat eendenkooien, er waren er negen in het Westerkwartier. Er is van al deze eendenkooien nu één teruggeplaatst, overigens niet op de oorspronkelijke plek. De oude situatie is weer teruggebracht: de bosjes, de eendenkooi en het kooikerhuisje dat een educatieve functie heeft. Een eendenkooi heeft tegenwoordig alleen een natuur- en cultuurhistorische waarde. Het is een stiltegebied dat ook voor andere dieren aantrekkelijk is. Een eendenkooi ligt altijd in een open gebied en vervult daarmee een stapsteenfunctie voor planten en dieren. Het bos rondom de kooiplas is meestal gevarieerd met hoog opgaand hout en lager hout bij de kooipijpen. Bij het kooihuisje staan vaak nog fruitbomen. Het kooiwerk bestaat uit het lokken en vangen van de eenden. De staleenden worden gevoerd, gaan 's nachts de polder in en brengen tegen de morgen andere eenden mee die zich gemakkelijk laten verrassen door het kooihondje en vliegen de pijp uit. De eenden worden geringd voor verder onderzoek naar het trekgedrag.

24. Het Kuzemer klooster

Kuzemer is een gehucht in de gemeente Grootegast. De plaats is vooral bekend omdat hier in 1204 een vrouwenklooster werd gesticht door Hendricus van de Marne. Het kloosterterrein is nog te herkennen aan de ronding in de Kuzemerweg. Het klooster was van de Premonstratenzer orde. Kuzemer werd gebouwd op een hoger gelegen zandrug en dicht bij een natuurlijk stroompje, nu het Wolddiep, temidden van een groot veengebied. De naam zou verwijzen naar een maar (een watertje), dat werd verbasterd tot mer. Het klooster had als naam Maria's poort, wat aanleiding was om de naam van Kuzemer te zien als kuise Maria. Maria's Poort was bij het volk bekend als het Convent van de Witte Vrouwen. Waar nu de eerste boerderij ligt in de hoek Boerakkerweg (of Munnekeweg) – Kuzemerweg stond het klooster. Het terrein van de kruiden- en moestuin en het kloosterkerkhof is nog door grachten of de restanten daarvan omgeven. Het enige spoor van dit premonstratenzer vrouwenklooster is de rest van de gracht bij de merkwaardige bocht in de Kuzemerweg, iets ten oosten van de Munnikeweg. Het klooster heeft bestaan tot de reductie van Groningen in 1594 en is daarna gesloopt. De bouwstenen van het klooster werden door de provincie Groningen te koop aangeboden en zijn daarna gebruikt voor vele bouwwerken in dit deel van het Westerkwartier.

25. Kuzemberbalk

De (Kuzemer)balk is een gehucht op de grens van de voormalige gemeente Oldekerk en het dorp Sebaldeburen. De naam verwijst zowel naar het klooster van Kuzemer als naar een balk, een smalle brug over het water. Waar nu het Wolddiep stroomt, was vroeger een natuurlijk stroompje. Over dat watertje lag een houten brug. Via die brug konden de kloosterlingen al in de 12e eeuw naar de Jouwer, het gebied westelijk van het Wolddiep. Het klooster bezat hier in later eeuwen veel land en zeven boerderijen.

26. Wolddiep

Het Wolddiep is vanaf 1400 een belangrijke afwatering geweest voor het gebied tussen Kuzemer en Vredewold met o.a. de dorpen Marum, Nuis, Niebert en Tolbert. Tot ongeveer 1200 vond de afwatering van dit gebied plaats via de Oude Riet. Deze stroomde vanaf Marum in oostelijke richting, boog bij Enumatil naar het noorden en kwam bij Niezijl uit in zee, waar toen nog de kustlijn lag. Door stijging van de zeespiegel kwam de Oude Riet meer en meer onder invloed van eb en vloed. Hierdoor slibde de oorspronkelijk diepe geul dicht met klei. Op veel plaatsen is nog meer dan vier meter klei te vinden die nu als verhogingen in het land (zgn. inversieruggen) zijn te herkennen. Door deze aanslibbing stagneerde na 1200 de waterafvoer naar zee. Er werden in die tijd meerdere afwateringen gegraven. Een daarvan was het Wolddiep, lopen in noordelijk richting, bedoeld voor de afwatering van het gebied tussen Kuzemer en west-Vredewold.

27. Bakkerom, aardmuizen

Ook Bakkerom is een verversingsgebied. Eeuwenlang hadden eb en vloed ook hier vrij spel. Zeearm de Oude Riet stak het land in tot onder Niekerk en Oldekerk. Dat verklaart waarom het veen hier zouthoudend is. Na het dichtslibben van de zeearm werd de waterafvoer een probleem. Het eerder genoemde Wolddiep was hierop het antwoord. Bakkerom is bijzonder omdat hier een vrij zeldzame muizensoort voorkomt, de aardmuis. Dit is een van de weinige zoogdieren die zich tegoed doet aan de pitrus.

Zicht op Bakkerom vanaf fietspad

28. Polder de Dijken, Ecologische Hoofdstr., - 2.00 m. NAP

U bevindt zich nu op het laagste punt van een zeer groot stroomgebied. Dit stroomgebied loopt vanaf het Fochteloërveen tot aan de Waddenzee. Dit gebied met polder De Dijken is daarvan het laagst, - 2,00 m. NAP, het vormt als het ware een put. Het gebied maakt nu deel uit van de ecologische hoofdstructuur van Groningen en is via ecologische verbindingzones verbonden met de natte gebieden in Friesland en de hoger gelegen gronden in Drenthe.

Polder De Dijken

29. 't Kret bij brug Matsloot

Het Kret was vanaf ca. 1800 een uitgestrekt petgatengebied; er werd natte turf gedolven. Het Kret is in de jaren '30 van de 20e eeuw ontgonnen en werd open graslandgebied. Het heeft een hoog slootpeil. Tot enkele jaren geleden was dit een van de toplocaties van de zeldzame groene glazenmaker door het massaal voorkomen van krabbenscheer.

Contactgegevens:

IVN-Westerkwartier e.o.

via e-mail

ivnwesterkwartiereo@gmail.com

of zie onze website:

<https://www.ivn.nl/afdeling/ivn-westerkwartier-eo>